

Hurufât Defterlerinde İki Osmanlı Şehri: Maraş ve Ermenek

Hasan Demirtaş*

Pakize Yıldız (2012). *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Konya:Çizgi Kitabevi.

ISBN :978-605-4639-15-1

Mevlüt Eser (2012). *Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri*, Konya:Çizgi Kitabevi.

ISBN : 978-605-4451-87-6

Vakıflar, diğer İslam devlet ve toplumlarının tarihlerinde olduğu gibi, Türk-İslam tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında da önemli bir yer tutar. Osmanlı Devleti'nde gerek bürokratik olarak gerekse arşivcilik alanında defter tutma ve kaydetme usulü esas kabul edilmiş ve deftere kaydedilmeyen hüküm ve beratlar geçersiz sayılmıştır. Devlet işlerinde devamlılığın sağlanabilmesi, kişi ve kamu haklarının korunabilmesi için tutulma amacına yönelik olarak farklı isimler altında ve seriler halinde defter tutma, bürokratik bir gelenek olarak devletin sonuna kadar devam etmiştir. İdarî olarak hukukî, askerî ve malî alanlarda teşkilatlanmış olan Osmanlı Devleti, bu teşkilatlarındaki bürokratik iş ve işlemleri defterlere kaydederek, günümüzde de istifade edilmekte olan devasa arşivler meydana getirmiştir. Bu arşivlerden biri olan Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kurulan vakıfların günümüze ulaşan vakfiyeler, vakıflarla ilgili ferman, berat, ilam gibi belgeler ile vakıf müessesesinin işleyişi ile ilgili muhtelif muamelatı içeren defterlerden oluşmaktadır. Bu defterler fihrist defterleri, vakfiye defterleri, vakıf hukuku ve idaresi ile ilgili defterler, görev tevcih defterleri ve son olarak da vakıf sistemi ve harcama kalemi defterleri olarak tasnif etmek mümkündür.

Yukarıdaki tasnif çerçevesinde vakıf görev tevcih defterleri içerisinde yer alan Hurufât Defterleri, Atık Şahsiyet Defterleri ve Yeni Şahsiyet Defterleri vakıf çalışanlarının atama kayıtlarının tutulduğu defterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devlet teşkilatında tüm memuriyetlerde olduğu gibi vakıflarda da herhangi bir cihet, görev veya vazife, atanan kişinin görev yapma yetkisiyle birlikte, ismini, niçin verildiğini ve kendisinden ne istenildiğini, vazife karşılığında ücret olarak ne alacağını gösteren beratlar ile verilir. Atamalara bakıldığında aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya işleyen bir bürokratik silsilenin var olduğu göze çarpmaktadır. Herhangi bir vakıfta, herhangi bir sebeple bir görevli değişimi, arz yetkisine sahip mütevellî ve nazır gibi vakıf yöneticisi veya kadî ve nâib

gibi yerel yöneticilerin arzlarıyla durum ilgili kazaskerliğe bildirilir, ilgili kazaskerlikçe durum üst makamlara ilam edilir ve nihayetinde ilgili vakıftaki söz konusu görev değişikliği dönemin padişahının tuğ-rasını taşıyan tevcih beratının yazılmasıyla ve bu beratın defterlere kaydedilmesinden sonra aynı bürokratik silsilenin geriye doğru işletilerek ilgili görevliye ulaştırılmasıyla gerçekleşmektedir. Evkâf Nezareti öncesi Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından, nazaret sonrası ise Evkâf Nezareti tarafından kayıt altına alınarak yukarıda isimleri zikredilen vakıf görev tevcih defterleri serileri oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde vakıflarda 1689-1840 yılları arasında gerçekleşen atamaların arz ve berat kayıtları Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri tarafından defterlere kaydedilmesiyle Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki seriden ve toplamda 216 defterden oluşan Hurufât Defterleri serisi meydana getirilmiştir. Kaza idarî yapılanması baz alınarak kaza isimlerinin alfabetik olarak sıralanması ve her bir atama kaydının ilgili kaza ismi altına tarih sırasına göre kaydedilmesiyle oluşturulmuş olan Hurufât Defterleri'nde yar alan atama kayıtlarında kaza, köy, kasaba, mahalle ve diğer yerleşim birimlerinin adları ve nâm-ı diğerleri, vakıf ile vâkıfın adı, vakıf müessesesi ismi, görev türü, görev ücreti, eski görevlinin adı, eski görevlinin görevden ayrılma sebebi ve yeni görevlinin ismi, atama yazışmasını gerçekleştiren arz sahibi ve atama tarihi gibi bilgiler yer almaktadır. 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimini içeren, öncelikle vakıflar üzerine araştırma yapanlar olmak üzere, şehir tarihi ve sanat tarihçileri açısından da önemli bilgiler ihtiva eden Hurufât Defterleri üzerine son dönemde bilimsel çalışmaların sayısında artış göze çarpmaktadır.

Tanıtmı yapılan iki kitap, Hurufât Defterleri baz alınarak yapılmış iki yüksek lisans tezinin kitaplaştırılma çalışmasıdır. Bunlardan ilki, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ'ın danışmanlığında, Pakize Yıldız tarafından hazırlanan Hurufât Defterlerine Göre

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

Maraş Kazası ve ikincisi de yine aynı öğretim üyesi danışmanlığında Mevlüt Eser tarafından hazırlanan Hurufât Defterlerine Göre Ermenek başlıklı çalışmalardır. Bu çalışmalardan ilki, Maraş Şehri Vakıf Eserleri (Çizgi Kitabevi, 2012) ve ikincisi de Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri (Çizgi Kitabevi, 2012) adıyla yayınlanmıştır.

Her iki kitapta da dikkatimizi çeken ilk husus, tez çalışmaları kitaplaştırılırken başlıklarının değiştirilmesi olmuştur. Bilindiği üzere her bilimsel çalışmada başlığın söz konusu çalışmayı en iyi şekilde yansıtmaya çalışılması gerekmektedir. Yıldız'ın kitabında kullanılmış olduğu "Maraş Şehri Vakıf Eserleri" başlığı, 1071 Malazgirt Savaşı akabinde İslamlaşmış, Selçuklu, Dulkadiroğulları ve nihayetinde Osmanlı hakimiyeti sonrası günümüze ulaşmış olan Maraş şehrinde, tüm bu dönemlerde kurulmuş vakıf eserlerini çağrıştırmaktadır. Yine aynı şekilde Eser tarafından kullanılan "Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri" başlığı Anadolu Selçuklu Devleti, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti zamanlarında önemli bir yerleşim yeri olan Ermenek'in tüm bu dönemlerdeki vakıf eserlerini akla getirmektedir. Oysa her iki kitabın önsözleri okunduğunda, söz konusu çalışmaların Hurufât Defterleri kaynaklı olduğu, konunun zenginleştirilmesi açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan vakıflarla ilgili muhtelif fonlardan yararlanıldığı yazarlarınca ifade edilmektedir. Her iki yazar kitaplarında kullanmış oldukları başlıklara "Hurufât Defterlerine Göre" ifadesini veya yahut da çalışmanın sınırlarını gösteren tarihleri eklemiş olsalardı, kitapların başlıkları ile muhtevaları arasındaki bağlantı daha kolay kurulabilirdi.

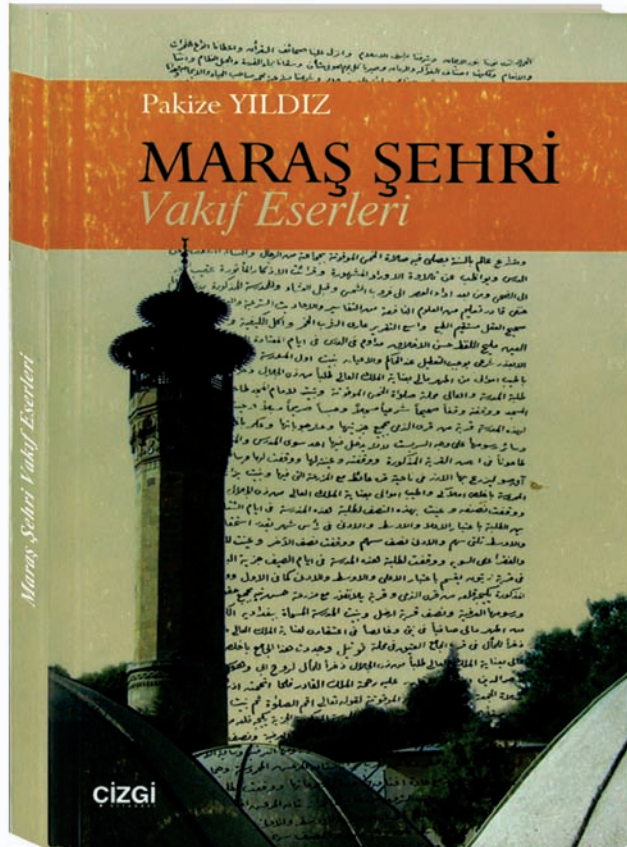
Yıldız'ın Maraş Şehri Vakıf Eserleri adlı kitabı, giriş ve sonuç bölümleri dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar tarafından kitabın önsözünde, Maraş Kazası'na bağlı nahiye ve köylerin kapsam dışında bırakılarak konunun daraltılmak amacıyla olduğu belirtmekte, giriş kısmında, amacının Maraş şehrinde Osmanlı döneminde bulunan sosyal içerikli eserleri tespit etmek ve toplumun yaşayış biçimini belgeler ışığında aydınlatmak olduğu ifade edilmektedir.

Maraş Kazası ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 25 adet Hurufât Defteri kayıtları ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi tasniflerinden olan Muallim Cevdet, Cevdet Evkaf ve Cevdet Maarif kataloglarında bulunan belgelerin

kaynak olarak kullanıldığı çalışmada, kaynaklar hakkında giriş bölümünde bilgiler verilmiştir. Özellikle çalışmanın temel kaynağı olan Hurufât Defterleri hakkında çok sınırlı sayılabilecek bir bilgi verilirken, çalışmada kullanılan Başbakanlık Osmanlı Arşivi fonlarından ne tür belgelere ulaşıldığı bilgisinin yerine fonlar hakkında genel bilgi aktarılmıştır.

Maraş şehrinin coğrafi konumu ve tarihçesine yer verilen kitabın ilk bölümünde, şehrin adının kaynağı ve Hititlerden Osmanlılara tarihsel süreç içerisinde Maraş'ın durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Maraş Şehri Mahalleleri başlığını taşıyan ikinci bölümde, Hurufât Defterleri'nden 71 mahalle tespit edilmiştir. Yazar tespit etmiş olduğu mahalleleri "Eski Mahalleler" ve "Diğer Mahalleler" başlıkları altında ele almış, söz konusu mahallelerdeki vakıf eserlerin isimlerini vermiştir.

Maraş vakıflarının incelenmiş olduğu üçüncü bölümde, yazar vakıflar hakkında genel bilgiler verdikten sonra Maraş'ta kurulmuş vakıfları türlerine göre "Avarız, Nukud (Para) ve Çerâğ Vakıfları" ve "Hayrî Vakıflar" başlıkları altında incelemiştir. Yaza-

rın tespitine göre Maraş'ta 16 adet nukud, 5 adet avarız ve nukud, 1 adet de çerâğ vakfı bulunmaktadır. Yine yazarın tespitine göre Maraş'ta kurucularının adlarıyla anılan 12 adet hayrî vakıf bulunmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde Maraş Kazası vakıf görevlilerini ele alınmıştır. Yazar vakıf yöneticileri olarak kadı, naip, mütevellî, nazır, kâtip, cabi, süvari cabi; din hizmetlerinde çalışanlar imam, hatip, müezzin (Cuma, akşam, Pazartesi, Çarşamba, Pazar, suffe, çardak, pencere dışı, kapı müezzinleri), mahfil, ser-mahfil, vaiz, sala vaizi, kürsü şeyhi, duagu, cüzhân, aşırhân, yasinhân, temcidhân, devirhân, naathân, ihlashân, fetihhân, muhammediye okuyucusu, kıssa-i şerif okuyucusu, fıkıh-ı şerif okuyucusu, noktacı, muarraf, muvakkıt, zaviyedar; temizlik ve aydınlatma hizmetlerinde çalışanlar fer-raş (Cuma, kenif/ayak çeşmesi, çeşme, çardak fer-raşları), kayyum, kennas, çerâğdar (minare, çeşme çerâğdarları), hâfız-ı bisat, zâbit-i miftah; eğitimle ilgili görevliler müderris, dersiamm, şeyh-i ders-i amm, şeyhü'l-kurra, muallim-i sıbyan, buk'adar; bakım ve onarımcılar meremmatçı, ser-merem-mim, loğkeş (kenif, ayak çeşmesi loğkeşleri), neccar, tokatçı; suyla ilgili görevliler mîr-âb, kanavatçı (abdesthane, çeşme kanavatçıları), su yolcu, mutemed, tufancı; kütüphane görevlileri hafız-ı kütüp, kütüphane ferraşı; imaret görevlileri imaret şeyhi, tabbah, kilerci, ateş-bâz, müvezzi; esnaf ve ticaret görevlileri ahi baba, kethüda, şeyh, şeyh-i seb'a, ser-dellal, münâdi-yi salat, diğer görevliler müjdeci olmak üzere on başlıkta farklı vakıf kollarında hizmet veren görevli türlerini ortaya koymuştur.

Beşinci bölümde yazar Maraş'ta kurulmuş eğitim kurumlarını konu edinmiştir. Yazarın tespitine göre Maraş Kazası'nda 7 mektep ve 18 medrese bulunmaktadır. Altıncı bölümde Maraş'ta bulunan tasavvuf yapıları olarak zaviye, buk'a ve türbeler karşımıza çıkmaktadır. Yazarın tespitine göre Maraş'ta 24 zaviye, 7 buk'a ve 1 türbe bulunmaktadır. Sosyal ve Ticari yapıların ele alındığı yedinci bölümde Maraş'ta bulunan 1 imaret, 2 hamam, 1 çeşme, 2 kastel, 2 kütüphane, 2 han, 1 çarşı (sûk-ı sultani), 2 dink¹, 2 değirmen bulunmaktadır.

Yıldız, kitabının son iki bölümü olan sekiz ve dokuzuncu bölümlerini Maraş Kazası'nda bulunan cami ve mescitlere ayırmıştır. Yıldız'ın tespitlerine göre 85 cami ve 97 mescit bulunmaktadır. Yine yazarın tespitine göre 71 mahallesi bulunan Maraş Kazası için cami ve mescit sayısının fazla olduğu düşüncesi hasıl olmaktadır. Diğer taraftan mescitlerin minber vaz' edilerek camiye dönüştürülmesi, cami ve mes-

citlerin zaman içerisinde isim değiştirerek farklı isimlerle anılabiliyor olmaları düşünüldüğünde yazar tarafından verilen rakamların biraz daha aşağıya çekilebilmesi mümkündür. Zira var olan bir cami veya mescide hayır sahibi bir kişi tarafından bakım/onarım veyahut da herhangi bir hayır amacıyla vakıf kurulması, var olan cami veya mescitlerin zaman içerisinde o kişilerin isimleriyle anılmalarına yol açabilmekte ve Hurufât Defterleri kayıtlarına farklı isimlerle yansıyabilmektedir.

Pakize Yıldız, Maraş Şehri Vakıf Eserleri adlı kitap çalışmasıyla Osmanlı dönemi Maraş Kazası vakıf eserlerini Hurufât Defterlerinden tespit etmiş, tespit etmiş olduğu vakıf eserlerle ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif fonlardan belgelerle çalışmasını zenginleştirmeye çalışmıştır. Maraş şehrinin Osmanlı döneminde belirli bir zaman dilimine ait vakıf envanterini sunan çalışmanın Maraş şehri üzerine çalışan araştırmacılara katkı sağlayacağı şüphesizdir. Diğer yandan zaman ve dönem sınırlaması konmaksızın bu başlık altında bir çalışma yayınlanacaksa mutlaka ilgili vakıf eserlerin Hurufât Defterleri kayıtlarından öncesi ve sonrasına gidilmeye çalışılmalı, Şer'îye Sicilleri ve Tahrir Defterleri mutlaka çalışmaya dahil edilmelidir.

Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri adlı kitap ise Mevlüt Eser tarafından 2012'de hazırlanmış yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış halidir. Kitap, giriş ve sonuç bölümü dışında altı bölüm ile kitabın sonuna eklenmiş görsellerden oluşmaktadır. Eser, kaza merkezi ile bağlı köylerdeki vakıf eserleri tespit ederek Ermenek Kazası ve çevresinin sosyal ve dinî tarihine ışık tutmayı amaç edindiği çalışmasında 1690'lı yıllardan 1840'lı yıllara kadar vakıf tevcihat kayıtlarını içeren Hurufât Defterleri'ni ana kaynak olarak kullanmış. Eser, tespit ettiği vakıf eserlerin izini sürerek yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden Yeni Şahsiyet Defterleri ile Berat ve Hülâsa Defterleri kayıtlarını kullanmış. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde vakıflarla ilgili muhtelif fonlardaki belgeler ile Konya Şer'îye Sicilleri'nde Ermenek Kazası ile ilgili belgelerden vakıflara ait olan belgeler kullanılarak çalışma arşiv kaynakları açısından zenginleştirilmiştir. Ermenek Kazası'nda tespit edilen vakıf eserlerin vakfiyelerine ulaşılmaya çalışılmaması bu çalışmanın arşiv kaynağı açısından eksik yönünü oluşturmaktadır.

Yazar, eserinin giriş kısmında kullandığı kaynaklar ve araştırmasının yöntemi hakkında bilgiler verdikten sonra ilk bölümde Ermenek Kazası'nın coğrafi durumu ve tarihçesi hakkında genel bilgiler ver-

1. Pişmiş ve kurutulmuş tahıl kabuğundan ayırmaya yarayan bir çeşit değirmen.

miştir. Yazar, Ermenek Kazası, Kaza ve Vakıf Görevlileri başlığını verdiği ikinci bölümde, mahkeme görevlileri, vakıf görevlileri, din hizmeti görevlileri, eğitim alanında çalışanlar, temizlikle ilgili görevliler, ticaretle ilgili görevliler ve su yolu görevlileri alt başlıklarında vakıf çalışanlarını tasnif etmiştir. Bu bölümde Ermenek'te görev yapmış mahkeme çalışanları olarak kadı, naip ve muhızrlar ile esnaf teşkilatı görevlileri olan şeyh-i seb'alar görev yaptıkları tarih sıralamasına göre tablolaştırılmış ve Ermenek tarihi üzerine çalışma yapacaklar için güzel bir envanter çıkartılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde Ermenek kaza merkezindeki ibadethanelere yer verilmiştir. Yazar kaza merkezinde tespit etmiş olduğu cami ve mescitleri mahallelerine göre tasnife tabi tutmuştur. Bu çerçevede Ermenek kaza merkezinde 12 mahallede 31, mahallesi tespit edilemeyen 3 olmak üzere toplamda 34 ibadethane bulunmaktadır. Yazar tarafından bu ibadethanelerde görev yapan görevliler tablolar halinde verilmiştir.

Dördüncü bölümde Ermenek Kazası'na bağlı köylerde bulunan ibadethaneler tespit edilmiş ve buralarda görev yapan kişiler tablolarla belirtilmiştir. Yazarın tespitine göre Ermenek Kazası'na bağlı 49 köyde 72 cami ve mescit bulunmaktadır. Yazar tarafından Ermenek Kazası'nda tespit edilen eğitim kurumları kitabın beşinci bölümüne konu edilmiştir. Eğitim kurumları olarak tespit edilmiş olan mektep ve medreseler bulundukları yerler hakkında da bilgiler verildikten sonra buralarda görev yapanların isim listeleri tablolar halinde verilmiştir. Kitabın altıncı ve son bölümü ise Ermenek Kazası'nda yer alan sosyal kurumlara ayrılmıştır. Yazarın tekke ve zaviyeler, türbeler ile hamamlar alt başlıklarında incelemiş olduğu bu bölümde Ermenek'te 16 tekke ve za-

viye, 4 türbe ve 2 hamam bulunmaktadır. Yine yazar tarafından bu sosyal kurumlarda çalışanların isim listeleri tablolarla gösterilmiştir.

Eser'in Ermenek Kazası ve Köyleri Vakıf Eserleri adlı çalışması Ermenek şehri üzerine çalışma yapacak olan şehir ve sanat tarihçilerine vakıf eser envanteri sunmanın ötesinde bu vakıf eserlerde görev yapmış kişilerin isimleri, atanma tarihleri, aldıkları ücretler ve görevden ayrılma sebepleri gibi verileri sunması yönüyle de Ermenek şehri sosyo-ekonomik yapısı hakkında çalışma yapacak olanlar ile kültürel araştırma yapanlara da bol malzeme sunmaktadır.

